ОПОВІДАННЯ

I

Першій грім

Замфір Нерон, ставний тридцятилітній молдуван, допив з глиняного глечика решту вина і встав з-за столу. З усмішкою задоволення від святного обіду, що грала на червоному, загрітому стравою та вином обличчі, він звернувся до жінки:

— Порайся швидше, Маріоро, бо поїдемо на виноградник, а я тим часом запряжу коні.

— Добре, — відповіла молодиця, поправляючи широке мідяне наруччя, що саме розщібнулося на її темній, немов спижовій, руці.

Але не встигла вона ще защібнути наруччя, як почула, що круглий, на півaршина заввишки стіл – мас – звалився їй на Коліна, а посуда з брязкотом розкотилася по сінях, де задля хатньої духоти звичайно обідають улітку молдувани.

— Помалу ви, потерчата! — скрикнула налякана Маріора, притримуючи стіл рукою.

Винуватці тої катастрофи — два хлопчики літ семи-восьми та п'ятиліток-дівчинка — наче не чули сердитого материного поклику. З іскрами радості у чорних оченятах, з веселим покликом: "Ідемо, їдемо, на виноградник їдемо!" — вони зірвались із-за столу та покопотіли за батьком до стайні, вимахуючи недоїденими грудками мамалиги.

— Це кара божа, ті діти! — вибухнула Маріора, збираючи розкидану по сінях посуду. — Ви не їсте, мош-Діма? — раптом звернулась вона до сивого, аж білого діда, чоловікового батька, що сидів за столом, безпритомно усміхаючись сивими мутними очима.

— Ні, спасибі, я наївся, — тихо відповів мош-Діма, піднімаючи з долівки перекинутого глечика.

Молодиця заметушилась: позбирала посуду, внесла до хати решту мамалиги, витерла триногий мас та поставила його боком під стіну.

Її повольні рухи, землистого кольору обличчя, опущені додолу кутики уст свідчили про перевтому, а зігнутий, наче під важким гнітом, стан робив цю двадцятип'ятилітню жінку старою бабою. Тільки чорні з поволокою, орієнтальні очі блищали вогнем під тонкими, зведеними докупи бровами, говорили про цілі скарби затаєної нервової сили.

Зробивши в хаті лад, Маріора перед дзеркалом обсмикнула рівні широкі рукави тонкої бомбакової сорочки, що за кожним рухом відкривали її спижові руки з мідяними та скляними наруччями, поправила здоровий золотий дукач на шиї та глянула на свою коротеньку корсетку зі шнуровицями, наче міркуючи, чи не треба взяти чого теплішого у дорогу. Але червцеве сонце, снопом цілим глянувши у загратоване вікно, пригадала їй, що надворі спека, а на тій спеці чекає, певно, на неї чоловік із запряженими кіньми. Маріора вийшла з хати.

На призьбі сидів мош-Діма, оточений курами та качками, і, з безпритомною усмішкою божевільного, пригоршнею сипав на землю покришену мамалигу, на яку з галасом накидались його пірнаті приятелі.

Маріора з-під долоні глянула в сторону повітки.

За хвилину заторохтіли колеса, і Замфір, ледве здержуючи гарячі коні, заїхав під хату новим, на залізних осях, мальованим возом — каруцою. З зеленого васага виглядали щасливі обличчя дітвори.

Маріора сіла — і коні, зігнувши від натягнених віжок шиї, помчались вулицею, збиваючи цілу хмару куряви. Собаки зграями вибігали з дворів, зі скаженою гавкотнею бігли за каруцою, кидались коням під ноги. Причепурені задля неділі молдувани придивлялись з-під долоні до Замфірової підводи, поцмокуючи з задоволення.

І справді любо глянути на ставну постать Замфірову, з гордим, як у римського патриція, обличчям, з міцним станом, тісно обхопленим золотом мережаним іліком, що відкриває широкі рукави білої сорочки, з-під котрої видко кремезні, з грубими від напруги жилами, руки. Блискучі, чорні очі Замфірові, його довгасте, повне обличчя, облямоване низько стриженою чорною бородою, так і світяться задоволенням, так і сяють гордощами, наче звіщають мирові, що Замфір тепер справжній хазяїн, не згірш від других. Оцими самими руками, котрими натягує тепер ремінні віжки, заробив він увесь свій статок, все те, що зрівняло його З першими хазяями, чому тепер не оден заздрить. Тому-то так згорда й поглядає він на стрічних, так весело посвистує на свої ситі, у ремінних шорах, коні, що, вилискуючи чорною шерстю та круто вигнувши шиї, легко, мов пірце яке, несуть здорову каруцу поміж очеретяними тинами вузької вулиці.

Минули село. Замфір ступою поїхав берегом Пруту.

Тут глянув на нього з-за річки широкий простір зелених плавнів, замріли вдалині закордонні села. На румунському боці три пари волів тягло канатом проти води здорове червоне судно. Біла корогва на щоглі тріпалась в повітрі, поблискуючи до сонця. Високий засмалений стерник у червоному фезі налягав на стерно. Біля нього сидів білий кудлатий пес і дивився на берег. Вище, в далекому коліні річки, під крислатими вербами, тихо посувались за водою плоти, наче низка чорних острівців

на блакитному поверсі річки. Вітер доносив звідти уривки. жвавої коломийки, якою розважалися на чужині плотарі-галичани.

Діти помітили на судні собаку і висунулись із васага.

— Мамо... мамо! а гляньте, який гарний песик! На, цю-цю! на!

— На місце! — скрикнув ураз батько, обернувшись до дітей.

З-за гори саме виїхав віз, наладнований жінками та дітворою, і нагнав Замфіра. Молдувани замінялись поглядом — і вмить, немов зрозумівши оден одного, підскочили на місці, пустили віжки, гукнули на коней ... Коні, почувши волю, шарпнулись із копита, витяглися —. і помчались стрілою наввипередки, згинувши незабаром у густій хмарі куряви. Лиш інколи, коли сильніший повів вітру відносив набік куряву, видко було оддалік дві каруци, одну ближче, другу далі, що, немов п'яні, хиталися з боку на бік від скаженого гону...

Дітвора вчепилась ручками за васаг ... Чорні очиці блищать щастям ... Ах, так добре, захоплює дух, летиш, здається, кудись далеко, відірвавшись від землі ... Верби, садки, гори. наче женуться назад, у село, наче кружаться, обхоплені якимсь шаленим коловоротом... Мама сміється з задоволення, тато, той добрий "татика", раз у раз підплигує, вимахує рукою та, мов вітрилом на щоглі, має білим рукавом сорочки... Коні повитягались, як змії, запінились, а не даються випередити, хоч задня підвода вже близько, от-от черкнеться кіньми передніх коліс... Ні, таки наші взяли гору, таки ми попереду ... Ті вже далеко лишилися, спиняють коні ...

Замфір стягнув віжки, коні зменшили біг, а врешті стали. Замфір витер рукавом упріле чоло, скочив з каруци і з виразом гордощів на розпаленому гоном виду поплескав гарячих коників по шиї.

Приїхали.

За хвилину діти з галасом вскочили у виноградник, випереджаючи матір. Замфір розпріг коні і пустив на пашу попід садом.

Зараз від дороги, загороджений очеретяним тином, починався Замфірів виноградник. Розкішні крислаті кущі з буйною лозою, обліплені лапатим листом, вкрившн підгір'я, спинались на гору, звисали гірляндами над жовтим проваллям, що, мов глибока зморшка на чолі, перетинало пасмо гір. Тоненькі, штучно виплетені з очерету тини відділяли Замфірів виноградник від сусідніх, а буйна лоза, немов наперекір усім межам, перелазила через тини, спліталась вусиками з сусідніми лозами, по-братерськи єдналась у зеленому морі виноградників. Здавалось, якась могутня зелена хвиля залляла підгір'я шпичастих гір, п'ялась догори, до тих жовтих шпилів, що дивились зі своєї високості далеко за Прут, на плавні, на озера, на гирла, у далеку простору, повиту сизою імлою ...

Зелене море листя грало долі всіми сутінями барв, від чорно-зеленої до жовто-зеленастої, а з гори вторувала тій мелодії барв безладна гармонія мідяних дзвоників отари, що паслась по горах, та тужлива чабанська сопілка ...

Замфір дуже любив свій виноградник. Оця десятина землі, густо засаджена розкішними кущами, відділена від гори столітніми волоськими горіхами, делікатними жерделями та сіролистими айвами, дісталась йому ще від батька. То була дідизна, прадідизна, може. З виноградником цим зв'язано так багато споминів. Ще дитиною бігав він там, з утіхою смакуючи солодкий виноград, зазираючи під кожен кущ, у кожен закуток. Все тут знайоме, все своє. Там під горіхами сходився він у свято з стрункою, чорноокою Маріорою, ще дівчиною тоді, там посадив на щастя якийсь особливий гатунок винограду — от як розрісся тепер розкішно! — а тут, хазяїном вже, завів молодник.

Замфір присідає під кущем, обережно, з любістю розгортає листя — то делікатне, ясно-зелене, покрите знизу білим пушком, то темне, блискуче, наче полив’яне. Там, під листям, цілі скарби, цілі купи

розкішних кетяг так і обліпили кущ, так і вгинають лозу під непомірною вагою. Є, зародив господь, радісно б'ється Замфірове серце, а очі сміються до здорових грон.

— Татика, татика! а йдіть сюди! — гукає старший хлопчик. — Скільки тут поми (винограду) — страх!.. — Сюди, сюди, татика! — кричить з другого боку дівчинка. — В мене більше, навіть листя не видко! ..

Замфір сяє. Не зазиратимуть діти за чужі тини, у чужі руки. Буде своя пома, буде й вино. Тут саме вгіддя для винограду, звідси бере він таке вино, як спирт. 0, всі знають, яке вино у Замфіра Нерона, тим-то він і не возить його на торг ... Самі купці приїздять з готовими грішми, аби було що продавати. А доведеться продати більшу частину... Ну, та, звісно, на те й ходиться біля винограду, на те й працюється, щоб мати користь ... Дасть бог, буде продати, буде й для себе. Вже ж молдуван не лишиться без вина: змалечку звик.

Замфір ходить поміж кущами, де тичку очеретяну поправить, де лист зайвий оскубе, де лозину підв'яже. Правда, сьогодні неділя, не слід би робити, ну, та коло винограду не гріх, бо то хліб святий, то дар божий ... О, тут гущина яка, сонця не пускає, треба трохи пообщипувати листя ... А тут лозина зайва, тільки сік марне тягне з бідного куща. Стяти її... Отак... А ось грона похилила гіллячку, на землі лежать бідні, треба підняти, бо то шкода, бо то праця людська.

Ох, праця! Скільки-то праці та клопоту взяв оцей клаптик землі! Ще батьки, а може діди, лишили тут свою силу — бач, які здорові та розкішні кущі виплекали! А він сам — хіба він мало поклав тут здоров'я?

І згадується Замфірові, як він восени мусить зібрати тички, підчистити лозу, закопати її в землю. Високо злітає здоровезна сапа, а на місці кущів виростають могилки. Спить зимою виноградна лоза, вкрившись могилками, а на весну треба визволити її, на світ вивести з-

під землі, обчистити, на тички підняти ... А почнуть кущі бур'яном заростати — знов сапа в роботі, знов мозолі на руках. І то не раз, не двічі ... Виноград любить, щоб коло нього ходити. І ходиться коло нього, як коло рідної дитини, і годиться Йому, зате ж і звикається до нього, як до близької істоти, з життям котрої зв'язано власне життя, хліб, достаток ... І такою дорогою стає тобі оця гнучка рослинка, що вміє віддячити за важку працю, за тверді мозолі ... А пора збирання винограду? — пригадує Замфір. Ну, це вже легка, празникова робота. Ціла родина бере уділ в тій праці. Любо тоді глянути на стиглу, прозору ягоду, що ледве стримує солодкий сік у тонкій шкурці. Дорослі з піснями стинають стиглі кетяги в коновки та носять до бочки, а весела, замурзана солодким соком дітвора нишпорить попід кущами, вишукує непомічені грона. Рікою ллється солодкий муст!, починає грати — і тоді ціле село, від малих дітей до столітніх дідів, — напідпитку ...

От коли б допоміг бог зібрати виноград да продати вино. Треба б взяти у пана яку фальчу землі, бо без поля теж погано у господарстві. Що то Маріора скаже на цю думку? Але де вона? — скинув очима Замфір по винограднику.

Маріора стояла поміж кущами, мов у зелених рамцях, підперши рукою голову, з замисленим обличчям.

— Маріора, а ти чого там зажурилася? Бачиш, господь послав нам дорід. Такого дороду я не помічав у наших сусід.

— Хвалити бога! — зітхнула молодиця. — Та, бач, я думаю ... люди гомонять ...

Про що люди гомонять? — підійшов до неї Замфір.

— Та кажуть, буцімто їздять по селах якісь доктори, що псують виноградники. Кажуть, слабість якась завелась у винограді, чи що, от вони й вирубують кущі та палять їх, ще й землю отрутою напувають ...

— Що? виноград рубають? — здригнувся Замфір.

Він сам чув про ие, як їздив на торг у Рені. Палять? — каже вона. — Землю труять? То й його добро, його батьківщину, хліб його мали б знищити якісь там доктори? Зроду-звіку цього не буде. То, може, й є слабість така на виноград, але тут, у їх селі, всі виноградники, хвалити бога, здорові, родючі, на гарному грунті. Дурниця то, чутка ота. Та й люди у них не такі, щоб пустили докторів на свої виноградники. Ого! насмілив би ся який вступити на його виноградник. Він би першого з рушниці застрелив, як собаку. Через труп його хіба б переступили в садок, бо живий він не пустить туди. Ет, дурниці! Мало що люди плещуть.

Замфір махнув рукою.

Однак, не вважаючи на той зневажливий рух, хмарка турботи повила Замфірове чоло. Ненадовго, правда. Ясність веселого червцевого дня, широке зелене море, хвилею листу вкривше скарби дороду, безжурне щебетання дітвори, що з галасом, обмаяна виноградними гіллячками, бігла до батька, вернули Замфірові його веселий настрій, його рожеві надії.

Сонце вже повернуло на вечірній пруг. Маріора загадала збиратись додому. Хлопці метнулись до коней, і незабаром віз стояв запряжений, готовий вирушити в дорогу. Гарячі коні помахували обтиканими виноградним листом головами, а дівчинка в вінку з гіллячки винограду тягла за собою на віз кілька стятих батьком довгих лозин з делікатним лапатим листом та лоззкручуваними тоненькими вусиками.

Нарешті коні рушили, каруца покотилася берегом Пруту, і довго ще видко було щасливі обличчя дітвори та довгі зелені лози, що, позвисавши з каруци аж до землі, колихалися від швидкого руху, немов прощаючись зі .своїми подругами на винограднику ... В селі був рух. Цілі юрми молодіжі, одягненої в святну одіж, стояли на вулицях або

простували на майдан, звідки на село ціле розходилось глухе дудніння доби! в супроводі різких, пискливих згуків ковала. Одноманітна східна мелодія булгаряски свідчила, що там, на майдані, танець саме у розпалі.

Опріч цього руху помічався ще й другий рух. По вулицях снували молдувани, купчились біля воріт, попід тинами, вимахували руками, сперечалися, кричали. Баби своїми пискливими голосами робили справжній шарварок. Очевидячки в селі щось сталося. Коли Замфір наблизився до одної з таких купок, його зупинили, оточили каруцу зо всіх боків, і хоч по розпалених обличчях молдуван видко було, що якась цікава новина свербить Їм на кінці язика, однак давнім звичаєм виповнено поперед церемоніал привітання.

Добридень, Замфіре! Спасибі вам.

Що поробляєш?

З виноградника їду.

По цій коротенькій прелюдії, виконаній з обох сторін однаковим тоном, знялась ціла буря голосів. Чи чув він, що примар одібрав бомагу?.. О, він пустить їх, запроданець отой. бодай би не встав в останній день на суд божий!.. Ба, не пустить! Пустить, побачите, пустить!.. То село не пустить! .. Ні, це вже кінець світа настає ...

Замфір нічого не розумів.

— Хто? кого не пустить? .. — кажіть-бо толком• Кидав він питання на всі боки.

— Кого!.. таж докторів!.. Прийшла до лримарії бомага, що незабаром мають приїхати доктори, які псують виноградники.

Замфіра, наче грім із ясного неба, вразила ця звістка. "Невже ж цьому правда? — шибала думка по його голові. — Невже ж цьому правда?"

— Ой, виріжуть нам виноградники, зовсім виріжуть, анцихристи! — голосила якась баба.

— Нічого, будемо звикати без вина, — злорадо кидала увагу друга.

Замфірові не вірилось ще. Чи не пустив хто часом дурну поголоску? Треба самому дізнатись про це в примарії.

— Я зараз буду тут, тільки коні випряжу, — гукнув він в юрму, рушаючи.

За хвилину Замфір з похмурим обличчям йшов вже у примарію. За ним потягло кілька молдуван. Примаря не було ще з ярмарку; на дворі примарії стрів Їх пан писар, дуже незадоволений, що йому перешкодили милуватися своїми новими, ясної барви галанцями. Він скинув на Замфіра котячими очима, настовбурчив рівні, як у кота, вуси. і відповів на привітання.

— Ми прийшли до вас, дбмнуле писарі, дізнатися, чи правда тому, буцімто прийшла бумага про докторів, що псують виноградники?

Пан писар зробив рукою та одягненими в ясні галанці ногами такий рух, наче хотів попрохати вибачення у громади, що така нечемна бумага справді існує в канцелярії примарії.

— Аякже... є... є... за нумером...

— Чого ж вони хотять від нас, ті доктори? — глухо спитав Замфір.

Пан писар був у клопоті: він сам гаразд не знав, чого хотять "доктори".

— А... а... в вині слабість така є, філоксерія прозивається, — збрехав він, вдячно відкидаючи ногою в ясних галанцях та роблячи рукою округлий рух.

— Слабість? В вині слабість? — загула громада. Брехня! Діди, прадіди наші пили вино, а жили по сто літ! І ми п'ємо, а ніхто не чув ні про яку слабість. Це нам голову морочать! .. Бач, слабість знайшли! ..

— І звідки ж береться та слабість? — спокійно, але глухо питав Замфір.

— А ... а з повітря! .. — І пан писар, зморщившись, потяг носом повітря, наче помітив присутність тої слабості у повітрі ...

— Ну, і що ж, — допитувався Замфір, — рубатимуть нам виноградники?

А рубатимуть. — Усі?

— А всі ...

Молдувани обурились. Хто має право рубати їх виноградники? Та вони на шматки розі рвуть першого, що підніме сокиру над кущем. як! Вони садили виноград, вони пазували садки свої, а хтось прийде і так, з доброго дива, почне нищити їх працю? Яким правом?

— Закон!.. — уклонився, розставивши руки, пан писар ще й очі заплющив, наче прохаючи вибачення, , що існує на світі такий закон.

Закон! закон! Вони вже чули те слово. Як тільки яке здирство, як тільки кривда яка громаді — зараз: закон. А хіба закон насадив їм виноградники, що дає право нищити їх? Хіба закон працював на тих виноградниках до поту кривавого? Закон, він каже! А хіба ж на світі є такий закон, щоб відбирав хліб від їхніх дітей, робив їх жебраками! Ого! Вони мають свій закон: забалакає він з рушниць до кожного, хто насмілиться хоч пальцем ткнути садки їхні! Тоді хай судять їх!..

Громада гула, як рій роздратованих шершнів, але пан писар вже не чув того гомону. З почуттям власної вищості, з виразом невимовного презирства до того темного хлопства, що так не личив його котячому видові, пан писар округлим рухом звернувсь плечима до громади і, кинувши останній погляд на свої нові галанці, вступив у канцелярію.

Замфір покинув розхвильовану громаду, не вияснивши собі гаразд очікуваного лиха. Злість душила його за горло, а прокльони, які посилав він усяким законам, що не дають бідним людям спокійно жити, не здіймали важкого каменя з серця, не зменшали злості.

А коли перелякана жінка стріла його неспокійним питаючим поглядом, він процідив крізь зуби:

— Не бійсь, нічого нам не буде. Я ще здолаю оборонити себе від напасті, — і глянув спідлоба на стару турецьку рушницю, що висіла на стіні край мисника.

II

Різні погляди

Одної ясної днини, так коло години десятої вранці, горішньою дорогою, що йде понад Прутом, котилося дві молдуванські каруци. На задньому возі, де сиділо кілька чоловіків, спустивши ноги за полудрабки, чутно було веселі жарти, регіт, пісню. По грубих

полотняних сорочках, по чорних :1апрацьованих руках, а нарешті,. по залізних лопатах та всяких робочих струментах, що визирали крізь полудрабки, можна було пізнати, що то робітники.

На передньому, помаJ1ьованому зеленою фарбою, возі серед дорожніх клунків сиділо троє молодих хлопців: двоє — на задку воза, а один — напроти їх, спиною до візника-молдувана. Цей останній солодко дрі• мав, звісивши здорову, круглу, як кавун, голову на груди. По його опасистому, круглому обличчю з чорним закрученим вусом блищала щаслива усмішка солодкого сну, а кругленьке, багато обіцяюче в будучині,_ черево рівно колихалося під полами студентського китля. При коротенькій гладкій фігурі студента товариш його здавався мізерним та тендітним. Високий, худий, з закарлюченим, як у кібця, носом на довгому обличчі, облямованому рідкою темною борідкою, одягнений у синю французьку блузу, на котрій можна було полічити усі кістки його, він трохи скидався на Дон-Кіхота. Зігнувши свою довгу фігуру та спершись худими, кістлявими руками на рушницю, Дон-Кіхот (як його продражнили товариші) пожадливо стежив очима за табуном диких гусей, що летіли через Прут у плавні. Його, очевидячки, дратувало, що дичина безкарно летіла над головою, захищена високостю та забороною полювати до Петра.

Третій подорожній, закутаний у парусиновий плащ, з кобкою на білому картузі, при котрому засмалене обличчя подорожнього з підстриженою a la Boulanger' білявою борідкою видавалось ще чорнішим, дивився вдумливими сивими очима на широкий краєвид.

Попід полониною, по котрій вони їхали, широко розіслався зелений низькоділ. Сріблята биндочка Пруту кривульками порізала зелені береги, ціле море хвилястого комишу ховало від людського ока блискучі озерця та гирла, блакитна імла далини повила далекі села, гори. садки. На планині хилилась од вітру пшениця, а по жовтих ярах, що збігали з гори до Пруту, п'явся лозиною кучерявий виноград. На чистому теплому небі тільки де-не-де біліли кущиками хмари.

Дон-Кіхотові першому докучила мовчанка. Він злегка штовхнув дрімаючого студента.

— Колего Савченку, годі-бо вам носом свистіти, он гляньте краще на той табун диких гусей; аж злість бере, що не можна дістати.

— Га? .. що? .. я заснув?. — прокинувся студент. А що ж його робити У дорозі: ні вина, ні дівчат тут немає ...

— Незабаром приїдемо в село: буде те й друге.

— Угу ... а як знайдемо філоксеру, то ті мегери й очі з лоба повидирають нам. А ви все ще, колего Рудик, мов кіт той, пасете очима пташок? Плюньте на це діло...

Рудик нервово кинувся.

— Плюньте на своїх дівчат краще, — відрізап він ображено.

— Ха-ха! Прирівняли! .. А що ж це, — позіхпув Савченко, — наше начальство похнюпилось? На що хочете закладаюся, що саме тепер обмірковуєтьси 11лан кампанії антифілоксерної! Ну, признайтеся, пане Тихович, адже я вгадав ваші думки?

Тихович скинув очима на Савченка.

— На цей раз не вгадали, — обізвався він. — Я нічого не думав, а просто милувався краєвидом. А коли хочете, признаюся щиро: мене турбує думка, що у Лоєштах знайдемо філоксеру.

— Вас турбує? — засміявся студент. — А я б міг сказитися за тих вісім годин одноманітної праці; .коди б не рятувала мене часом від цього

ота ваша неприятелька — філоксера. Все ж таки якісь враження, рух, життя. Та й приємно знайти, коли шукаєш ...

Мовчали б краще, колего, — спинив його Дон-Кіхот (vulgo! Рудик), — та не дратували пана Тиховича своїм легкодумством. Адже ви знаєте, як він поважно дивиться на свою місію ...

Студент махнув рукою і розщібнув кітель;

Тихович нічого не відповів. За кілька хвилин він звернувся до візника:

— Діпарте Jloєшти?

— Яка! — показав візник пужалном на провалля, в якому зникла враз дорога.

Здавалось — далі нікуди було Їхати. Дорога западалась, як під землю, а за проваллям, глибини якого ще не можна було помітити, стирчали зелені шпилі гір. Але візник припинив коні і ступою спустився У кручу. Віз в’їхав у вузьке міжгір'я. З одного боку дороги стирчала жовта стіна урвища, з другого чорніла широка безодня, дно якої, мабуть, ніколи не бачило сонця. Зубчасті гори кидали тінь на дорогу, пітьма лізла з безодні, виповняла міжгір'я, п'ялась по горах аж до сяючих на сонці шпилів. Стягнені віжками, під натиском каруци, коні крутились, як змії, помалу спускали віз по покрученій дорозі, що, здавалось, про• вадить на той світ. Виступи гір закривали дорогу і тільки клаптик безхмарного неба синів у високості над стрімкими жовтими стінами урвища.

Враз, немов від маху чарівничої палички, пасмо гір розірвалося, в широкому отворі, наче у вікні, блиснула річка, а за річкою — широка простора зелених плавнів, засипана вся південним промінням. Каруца

впірнула у хвилю ясного світла і покотилась берегом .Пруту. далеко лишивши за собою похмурі бескеди.

Незабаром показалось село, мальовничо розкидане над річкою по горі. Білі, чепурненькі хати під очеретяними стріха ми, з широким піддашшям на мальованих стовпах, дерев'яні кошниці на кукурудзу, очеретяні хлівки, крилаті акації та морви за штучно плетеними очеретяними тинами, журавлі над колодязями — все це робило гарне враження, свідчило про лад та достаток. Хазяїв не було вдома, всі були на роботі. Тільки де-не-де діди вигрівались на сонці, сидячи на призьбі, та молодиці квапливо бігли по воду, вимахуючи мідяними побіленими кухвами. Собаки, яких завжди буває безліч по селах південної Бессарабії. обпали каруцу і бігли, валуючи, за нею аж до примарії, де зупинились наші подорожні.

Тихович вискочив із каруци і, не обтріпуючи навіть пилу, спішно ввійшов У примарію.

Тут його стрів примар, грубий череватий молдуван із апатичним обличчям, та наш знайомий — писар. котрий не мав уже на собі святних ясних галанців.

Тихович назвав себе.

— Мені припоручено, — додав він, — обдивитися лоєштські виноградники, щоб запевнитися, чи вільні вони від філоксери. Ви дістали моє оповіщення?

Примар апатично кліпнув очима, а писар, настовбурчивши вуси та вирячивши котячі очі, зігнувся так, що робив враження людини. у котрої від страшного болю втягло назад живіт.

— Аякже, відібрали ... це про філоксерію? О! ви тут напевне знайдете її!.. — додав він з округлим рухом рук.

— Ви чому так думаєте? — звернувся до нього зацікавлений Тихович.

— Люди мруть, — таємниче пояснив писар. — І в повітрі... — Він не доказав, а тільки потягнув носом повітря, наче чув там присутність філоксерії.

Тихович злегка осміхнувся.

— Мені треба знайти кватири, — звернувся він до примаря, — для робітників і для нас. За хати я платитиму. Тільки поспішіться, бо люди чекають на дорозі.

— Усе буде зроблено! — підхопив писар, висовуючись з хати задом та виробляючи дивні рухи ногами, на котрих, на превеликий жаль пана писаря, сьогодні не брилювали вже нові ясні галанці.

Сотник та десятник, як навіжені, бігали по хатах, шукаючи кватир — і не могли ніде знайти. Молдувани, дізнавшись, що приїхали ненависні їм "доктори". нізащо не хотіли пускати ворогів у хату.

Савченко з Рудиком сиділи на возі і, голодні та лихі, лаяли молдуван.

— Яка дикість! Який брак культури! — хвилювався Савченко. — Ти працюєш ДЛЯ їхнього добра, для їхньої користі, а вони тебе в хату не пускають, варвари! .. — Відколи це ви, колего, почали добачати користь у нашій праці? Я щось раніше не помічав цього за вами. Може, то з голоду? — глузував Рудик.

— А таки я голодний, коли хочете знати! — вибухнув Савченко. — Від самого рання нічого не їв, а тепер чекай на спеці, поки тебе пустять у хату! .. Нічого мовити — миле життя розвідача філоксерної комісії!

— Ех, шкода! — зітхнув Рудик. — Якби можна, забив би я оце парочку диких гусей та засмажив на маслі, знаєте. з яблуками ...

— А-а! не дратуйте ж бо! ..

— Або підстрелити, знаєте, зайця та спекти до бурячків у сметані ...

— Тьфу! Мовчіть-бо, бо слина котиться ...

Тихович з ганку прислухався до тої розмови, зморщивши чоло. Очевидячки, і його дратувала прикра ситуація.

Нарешті задиханий сотник оповістив, що кватири знайдено. Обидві каруци рушили, і наші подорожні так-сяк розташувалися.

Коли за кілька хвилин робітник ніс з шинку карафку вина, молдувани кидали услід йому гнівливі погляди, вигукуючи з обуренням:

— Анцихристи! Бач, самі п'ють вино, їм воно нічого не вадить, а людям рубають виноградники, бояться, бач, щоб люди не вмирали, бодай би ви самі виздихали, анцихристи!

В невеличкій, чепурній молдуванській хаті, де зупинились розвідачі, сичала на столі бензинка , а на ній шкварчала яєчня, яку митецьки вмів пряжити Савченко. Він сам, своєю власною кругленькою особою, стояв, зігнувшись над пательнею, і з утіхою ласуна, з поширшеними ніздрями, розкошував пахощами смачної страви.

Рудик витирав склянки на вино, різав хліб.

— І де той Тихович вештається? — бурчав імпровізований кухар. — Яєчня вже готова, а його десь носить ...

— Принесло вже і, як бачу, в самий час! — обізвався Тихович на порозі. — Треба було поглянути, як там розташувались робітники.

Савченко загасив бензинку, тріумфально поставив на стіл яєчню і з вншуканими рухами, церемоніально запрохав товаришів на обід.

Розмова стихла; чутно було тільки, як працювали молоді шелепи та булькало вино при наливанні у склянки.

По заспокоєнню голоду Савченко сповнив склянки, закурив цигарку і звернувся до Тиховича.

— А тепер. коли "жолудкове питаннє", як кажуть галичани, залагоджено, мушу поділитися з вами сумним спостереженням, що наша хазяйка пеклом дише на нас. Мені, знаєте, треба було вмитися з дороги. Я й звернувся до хазяйки. "Де у вас вода?" — питаю її ввічливо так. — "У Пруті". — відказала мені дама. "Це ми знаємо, — кажу я, — а чи не можна б звідси трохи взяти?" — та й подався до діжчини. Ех, як не скочить моя мегера, як не вихопить діжку в мене перед носом, як не забелькоче! "Фе, — кажу, — мадам, навіщо ж так хвилюватися? Це і на нерви шкодливо, і колір личка може зопсуватися, хоч воно й так у вас нагадує торішню мамалигу". І що ж, ви думаєте, відказала вона на таке dictum? Отож нічого не відказала, а тільки плюнула, так-таки й плюнула на вічний сором прекрасній половині роду людського ...

Рудик сміявся.

— Ну, цього факту хіба не запишете собі іп libris amoris? Та хіба ж тільки хазяйка наша?! — додав він. — Всі вони, усі молдувани дивляться на нас, як на Boporif1 своїх, у ложці води ладні втопити нас.

— І не дивниця, — обізвався Тихович. — Приїздять в село якісь люди, що не знають Їх мови, через що не можуть порозумітися з ними, не п)итаючись, йдуть на виноградники, рубають їх, палять... За що? нащо? яким правом? Незвісно. Та й виясни ж такому молдуванові, темному, неосвіченому, що філоксера, той страшний шкідник винограду, може з часом знищити всі виноградники, хоч тепер не видко ще руйнуючої сили

того маленького, а сильного ворога! Він не пійме віри. Виясни господареві, у якого зрубано виноградник, що це зроблено для загального добра, для забезпеки сусідніх виноградників від зарази! Чи ж він потішиться таким поясненням? Або обіцяй другим, що ми не пустимо на їх садки філоксери, коли від самого початку існування комісії аж досі не було ще Прикладу, щоб вдалося нам цілком очистити від філоксери виноградники в якому-небудь селі ...

— Амінь, — перехопив Савченко. — Я давно вже кажу, що наша праця, наша йолопська праця нікому не потрібна ... На цю псевдоборотьбу з філоксерою ми, мов у бочку Данаїд, кидаємо гроші, силу, час ...

— Вибачайте, — перебив його живо Тихович. — Ви не дали мені сказати, що дорогу до кращих результатів запиняє нам та ж сама темнота молдуван, бо, замість помагати нам у боротьбі, вони шкодять їй, причиняються до розповсюдження філоксери. Я не нехтую боротьби з філоксерою, а тільки вияснюю причину ворожнечі молдуван. Я вірю, що ще не пізно боротися з ворогом винограду, що ми змогли б ще локалізувати його, здушити, знищити і таким робом об рятувати бессарабські виноградники. Нам тільки потрібні сили і кошти, великі кошти, щоб була змога обдивитися зразу цілу Бессарабію і таким побитом з'ясувати собі великість лиха, з яким провадимо боротьбу.

— Щасливий, хто• вірить! А я таки думаю, що ми просто воду міряємо ...

— Коли б я був одної з вами думки, я б зараз кинув службу, ~ вмішався Рудик.

— Ф'ю-ф'ю-ф'ю! — засміявся Савченко. — Хіба я дурний кидати службу, коли мені за неї гроші платять! Знаєте приказку: дурний дає, розумний бере ...

— На цю приказку я міг би вам дещо відповісти, але маєте щастя, що хочу спати, — сказав Рудик.

Він встав із-за стола і простягся на лаві, сягнувши довгими ногами аж до протилежної стіни.

За його прикладом обляглись і Тихович з Савченком.

До вечора, коли повернули з поля молдувани, звістка про приїзд "докторів" облетіла ціле село. Молдувани купчились на вулицях. Скрізь помічалося роздратування, чути було лайку, прокльони. Діди правили щось про гріхи та останній час, молодші нахвалялися не пустити ворогів на виноградники, перестріляти з рушниць, розсудливі гамували запал. На вулиці колотилося, як в горшку колотиться. Замфір шкилював примаря, називаючи його хабарником за те, що :пустив у село комісію. Але справа від цього не поправлялася, ба й не вияснялася: молдувани не знали довідне, що робитимуть з їх виноградниками, який завбільшки той камінь, що завис над їх головами. Серед моря самих дивоглядних поголосок, спліток, яких не шкодувала роздратована жінота, годі було орієнтуватись.

— Ходім краще до докторів, — гукнув врешті Замфір, — та розпитаємося, чого їм треба від нас.

— Ходім, ходім! Це розумна рада! — згодилась громада, подаючись до Тиховичевої кватири.

Декілька молдуван вступило в хату.

— А чого вам треба, люди добрі? — звернувся до них по-московськи Тихович.

— Не розуміємо московської мови! Коли приїхав у наш край, хай говорить по-молдуванськи! — крикнув хтось з гурту.

Кров вдарила Тиховичеві в обличчя. йому стало соромно.

Добре, я говоритиму по-молдуванськи, тільки не знаю, чи зрозумієте гаразд, бо я не дуже знаю вашу мову.

— Нічого, зрозуміємо ...

— Так скажіть же мені насамперед, чого ви хочете

Від мене? — удруге поспитав Тихович.

— Ми хочемо знати, чого ви приїхали у наше село? — виступив Замфір.

— Мене прислано сюди обдивитися ваші виноградники і таким робом дізнатися, чи нема там філоксери. — Філоксера? Що таке філоксера? Що це за вигадки? — гуділо в юрмі.

— Філоксера — це така рослинна воша, як от буває на кукурудзі, огірках, кропиві та других рослинах, тільки ще менша. Вона живе на виноградних корінцях, висисає з них сік — і через те кущ засихає ...

— Цього ніхто з нас не бачив! У нас її немає! Старі люди скільки живуть, а такого не бачили. Не вірте, це він зуби нам замовляє! Це брехня! Нові податки з нас хотять витягти, от що! Знаємо їх! — хвилювались роздратовані попередніми поголосками молдувани.

— Я не кажу, що філоксера є на ваших виноградниках, бо я ще не обдивлявся їх. А що старі люди не бачили її, як кажете, досі, так це тому, що лиш недавно завезено в Бессарабію шкідника цього з-за кордону на лозах виноградних, і він не встиг ще дуже розмножитися. А філоксера тим і небезпечна для винограду, що, розмножуючись страшенно хутко, переходить з куща на кущ, з садка в садок. Вона може причепитися з землею до сапи, якою підгортаєте кущ, до ніг худоби чи

людини, яка проходить по зараженому місцю, і таким робом її легко рознести по всіх виноградниках. Опріч того, в кінці літа філоксері виростають крила, вона робиться мушкою, перелітає з садка в садок — і кладе на. кущах яйця. Тому-то, як не запобігти лихові, незабаром настане такий час, що всі виноградники засохнуть...

— І що ж ви робите, скоро знайдете її? — поважно поспитав Замфір.

— А те, що з паршивою вівцею в отарі. Навіть більше: ми зрубуємо кущі, палимо їх, а коріння з філоксераю труїмо отрутою в землі, забиваємо кущ і філоксеру і таким побитом не пускаємо її далі, на здорові виноградники.

В юрмі зчинився розрух.

— Чуєте? Вони рубають нам виноградники! Палять їх! Землю святу труять! Яким правом.? Хіба вони дали нам виноградники, хіба вони працювали на них, гарували, як ми! Піклуються, бач, непрохані добродії, що виноградники сохнуть. Коли сохнуть, хай сохнуть божа воля, з богом не сваритися ... Ого! знаємо ми вас! Намножилося вас, тих. вчених, що не знають важкою працею хліб за робляти, та й вишукують якусь філоксеру, чи що, на наші голови! Шукають те, чого ніхто не бачив, про що ніхто не ЧУІВ! Ні, щоб оце хтось прийшов на виноградник, зрубав його, спалив, знищив хліб святий — а-а! Скоріше їм голови постинають, ніж кущі виноградні! Не пустимо, не пустимо ворогів наших на виноградники! Хай нам роблять, що знають! .. А тепер розходьмося! А каса! а каса!

Збурена, зелектризована власними похвалками юрма невгавала. З розпалених облич, з гнівливих поглядів, палких рухів помітно було роздратування та завзяття.

— Не раджу, — обізвався блідий, зрушений Тихович, — не раджу цього робити, бо як не послухаєте моєї доброї ради, то послухаєте закону, котрий вас не помилує ...

Закон! знов закон! Вони, як черепахи шкаралущею, захищаються тим законом, але молдуванський кулак дасть собі раду і з тою шкаралущею!

Вмить до стола прудкою ходою підійшов Замфір. його обличчя було скривлене, очі палали диким огнем. Він показав руку на папери, що лежали на столі, і нахилився до Тиховича так, що той почув тепло від його лиця.

— Домнуле доктор, — сказав він, — коли ви добра людина, забирайте з собою свої закони та їдьте звідси мерщій, щоб ми про вас і не чули! — І з тими словами він почав згортати зі стола папери на одну купу.

Тихович не знав уже, як покласти кінець тій прикрій сцені, коли враз почув, що в юрмі починає притихати, а серед нарізних покликів молдуван співучий голос пана писаря бере гору над затихаючою бурею.

— І що ви робите, і що ви чините, голови нерозумні! Ех, ви! Правдиві кап-ді-бой, — гамував пан писар. — Сам цар, сам "імперат" прислав їх сюди, а вони колотнечу роблять, немов їм "закуції" московської забаглося! ..

Замфір відступив від стола і в дверях стрівся з паном писарем, одягненим на цей раз у свої чудові ясні галанці. Пан писар ще здалеку робив руками такі рухи, наче на мигах прохав вибачення за брак чемності у тої неосвіченої мужви.

Тихович сердечно подякував свому рятівникові.

За кілька хвилин молдувани розійшлись, а пан писар у вишуканих фразах оповістив Тиховичеві, що від недавнього часу помічає у вині "щось", що конче повинно бути філоксерою. Пан писар, боячись за своє життя, ладен навіть покинути вживання того шкідливого, зараженого хоробою трунку, скоро "доктор" знайде це небезпечним.

А коли Тихович заспокоїв його, зраділий пан писар попрощався, лишаючи Тиховича на самоті з невеселими думками про недавно минулі пригоди.

III

На роботі

По неспокійній ночі Тихович разом зі сходом сонця зірвався на рівні ноги. Клопоти робочого дня вернули йому енергію, втрачену під впливом вчорайших пригод. Треба було загадати робітникам лагодитись на роботу, ще раз поглянути на план виноградників, послати збудити Савченка: лікар in spe любив довго поспати. Бензинка з бляшаним чайником, що служив замість самовара, сичала вже на столі, а Тихович, вмиваючись, . умовлявся з низеньким, бородатим циганом, котрий, покірливо схиливши набік голову та називаючи себе чомусь греком, прохався на роботу. Тихович звелів йому захопити з собою лопату та ніж — і зраділий циган метнувсь додому по струмент. За кілька хвилин надійшли Рудик з заспаним Савченком, і всі троє взялись до снідання. Тихович нашвидку їв яйця, запиваючи Їх каламутним чаєм. Час не стояв, було вже щось по п'ятій. Вибігши на подвір'я та запевнившись, що робітники вже готові, струменти розібрані. гасу для дезинфекції в коновці доволі — Тихович ознаймив, що можна вирушати. Але зараз за воротьми показалося, що Рудик забув лупу, а Тихович — нотатник із планами, і всі мусили затриматися, аж поки робітник не приніс те й друге. Врешті рушили.

Ранок був чудовий. В долині, над Прутом, стояв ще синій туман, але небо було ясне, прозоре, в повітрі віяла прохолода, а сонце весело осміхалось до ярозелених акацій, жовтих комишових тинів, прибитої росою дороги.

Спочатку все було спокійно. Але дедалі Тихович помічав, що жінки, котрі стрівались з ними, йдучи по воду, кидали на них ворожі погляди, відвертались та плювали. Деякі з-за воріт показували кулаки, посилаючи наздогін невиразні лайки. Дітвора вибігала з хатів і з криком: "Доктор, що псує виноградиики! Доктор!" — підцьковувала на них собак. та шпурляла грудками. Кілька грудок пролетіло межи Тиховичем і Савченком. Собаки обпали робітників, сікалися до ніг та піднімали страшенний галас на ціле село. Тихович насилу стримував роздратованих робітників, не бажаючи бути свідком якоїсь ще прикрішої сцени. Тільки оден "грек" йшов спокійно, зі схиленою набік головою, з обличчям святого, що здався на ласку божу, і, здавалось, цілком не приймав на свій рахунок епітету "фараон", який припинала йому свавольна дітвора.

Йшли так з півгодини. Аж ось скінчились очеретяні тини, лишилась ззаду остання хата над глинищем, і наша "філоксерна партія" опинилась у долині. Вогкість У повітрі, специфічний дух болота та аеру давали знати про близькість річки. Вузький, глибокий Прут блиснув врешті з-за прибережних верб, а попід горами зазеленів розкішний килим виноградників.

Вступили у перший з краю виноградник. Буйна листва кущів синіла під рясною росою, дихала ще нічною прохолодою. Тихович розставив робітників, загадав, які кущі обдивлятися, і покликав цигана. Не виймаючи люльки з зубів, циган підбіг, з покорою схиляючи набік голову

— Копай отут під кущем, — навчав його Тихович, не так, ширше треба... Тепер киркою обтруси з землі тоненькі корінці, обріж їх ножем та подай мені ... Отак ... а тепер копай з другого боку. Та гляди мені, обережно, щоб куща не підтяти ...

Циган порається під кущем, незручними рухами обтрушуючи з нього росу, а Тихович пильно обдивляється кожний корінець, підсуваючи інколи під побільшуюче скло.

Грубе виноградне коріння обросло корінцями та тоненьки ми мочками, як бородою. Циган обтинає їх кривим кос6ром2 і подає Тиховичеві.

Багато ж тих корінців — страх як багато. Оден, два, три ... десять, ціла жменя, ціла купа ... Тоненькі, брунатні, вони переходять з-під куща в Тиховичеві руки, а з рук падають на землю, як нікому не потрібні трупи.

Робота цілком захоплює Тиховича: він нічого не чує, нічого не бачить, опріч тих корінців, таких однакових, одноманітних, мертвих ... Зерно піску, приліплене до кореня, блисне часом перед очима, налякана мурашка, мов божевільна, заметушиться, шукаючи захисту між корінцями, слизький хробак протиснеться крізь пальці і впаде на розкопану землю ... Але корінці чисті, здорові, не знають ще свого смертельного ворога ...

— Загортай землю! — командує Тихович циганом, що пахкає люлькою під кущем" — А тепер уважай: відлічи по рядку сім кущів, а восьмий розкопуй так, як цей ... Штій? (Знаєш?)

— Штів, домнуле ...

Тихович біжить наперед. Сплетені вусиками лози запиняють йому дорогу, скроплюють росою, але йому ніколи зважати на це: він вже стоїть під кущем. І знов той дух свіжої розкопаної землі, і знов ті корінці ... Кущ минає за кущем, рядок біжить за рядком ...

Зігнуті в'язи починають трохи боліти, натужений зір та скупчена увага женуть усякі думки, в голові робиться якось неясно. А тут корінці,

корінці і корінці ... Ось мигнуло щось перед очима-жовте, кругле, дрібненьке ... Невже філоксера? Увага подвоюється, зіниці ширшають, побільшуюче скло справляє свою службу. Ні, то не філоксера, то від механічної уразки напухла мочка ... І знов корінці пересовуються перед очима, падають на землю непотрібними трупами ...

Десь здалеку, з-за стіни зеленої, чутно фальшивий голос Савченків:

Коли б мені зранку

Горілочки склянку ... –

виспівував він. –

Тютюну та люльку,

дівчину Ганнульку –

Горілочку пив би,

Люлєчку курив би,

Дівчину Ганнульку

До серця тулив би ...

— Гарні ідеали! — сміється Рудик з-під куща на другому кінці виноградника.

А Тихович пильно роздивляється корінці. "Люлєчку курив би, дівчину Ганнульку до серця тулив би", лунає йому в ухах, а в очах починає рябіти. Тихович почуває потребу відірвати, врешті, очі від корінців: він підносить голову і з пільгою зітхає.

А навкруги так гарно. Сонце підбилось вже височенько, на небі — ні хмаринки. В прибережних вербах щебече птаство, зелений комиш стоїть нерухомою лавою. З румунського боку вартовий жовнір, спершись на рушницю, з-під широкого козирка придивляється до роботи на молдуванських виноградниках. По дорозі за Прутом поволі котиться гарба, запряжена волами, і немилосердно скрипить здоровими немазаними колесами ...

Доволі, ніколи: циган підсуває вже цілий оберемок корінців. І саме тоді, як корінці, мов безконечні батови війська перед отаманом, пересовуються перед очима в Тиховича, думки натовпом, але без ладу лізуть у голову. "Кого винуватити у тих обопільних прикростях, У тих непорозуміннях, які постали межи нами а мол• дуванами? — думає Тихович. — Чи не краще б поставити діло так, щоб молдувани дізнавались про філоксеру перш у школі від попа, а не від нас, що злітаємо, як сніг на голову, на те, аби знищити виноградники, збурити селян та поїхати далі, на нові прикрості й прокльони ... Але чого цей корінець має такий нездоровий вигляд? Треба його пильніше оглянути. Ні, нічого ... Так хто ж винен: ми, освічені, чи молдуванитемні?. Ану, колупнути кору цього грубого кореня ... Бач, тут цілий світ під корою ... Акариди та грибки розкошують собі У цій трухлявині... Але філоксери нема. Ну, і слава богу ... ие вже кілька виноградників обдивилися — і все гаразд досі. Може, й не буде тут філоксери. Коли б не було... а то живий жаль бере рубати такі розкішні кущі, та ще обліплені кетягами. Але як душно ... вже, мабуть, полудень, треба б спочити трохи, ну, та нехай тоді, як скінчимо цей виноградник ... Тільки шия вже болить, в голові туман, думати важко ... І навіщо вони дзвонять лопатка ми, ті робітники... це так дратує нерви ... А корінців же, корінців! Оден скидається на другий, оден такий, як другий, так наче всі ті переглянуті вже купи були одним довгим, безконечним корінцем. Ні, ті корінці просто гіпнотизують людину, притягують очі ... І не хочеш дивитися, а дивишся, не можеш очей відірвати від них ... Ех, треба прочуматись трохи, стрепенутися ...

Тихович кидає останні корінці, підводить голову, дивиться на небо і ... О, боже! на небі ... бачить він цілу купу темних корінців, що розсипаються, крутяться, мигтять в його перед очима, приймаючи різні форми ... Тихович здвиг плечима, протер очі і глянув на землю. Але там вже чигає на нього працьовитий циган з покірливо схиленою набік головою та цілим снопом корінців на лопаті. Ах, ті корінці! Під кущем корінці, у цигана корінці, в руках у Тиховича корінці, біля ніг його теж корінці ... Ні, справді можна здуріти від тої повіні корінців-брунатних, жовтих, білих, тонких, грубих, з землею і без землі корінців! .. Шість годин дивитися на одне й те саме, шкварячись до того на червцевому бессарабському сонці ... Тихович чує, що йому млосно, що очі готові от-от заплющитися, і здобувається на рештку енергії, аби скінчити виноградник.

Враз до вуха його долітає щось, що робить враження холодної води, влитої за комір. Але то йому видалося лишень, і він знов опускає підняту голову.

У ту ж саму хвилину гучним голосом Савченко гукає вдруге:

— Філоксера!

Тиховичеві наче іскра гаряча пролітає від голови до спини. Сон раптом пірхнув від очей, голова стала свіжою. Він трохи блідне і, зітхнувши немов З полегкістю, вимовляє одно слово:

— Єсть!..

Циган ще Довбався чогось під кущем, але Тихович так гримнув на нього: "Загортай!", що бідолашний "фараон" з переляку випустив з рота люльку та стрімголов кинувся сповняти наказ.

В Тиховичеві прокинулись, мабуть, войовничі інстинкти. Твердою ходою, забувши на втому, шпарко подався він у той бік, звідки чутно

було Савченків голос. За хвилину Тихович дивився на ворога, а той ворог, дрібненький, ще менший за рослинну тлю, спокійно сидів жовтими купками на корінцях винограду.

— Кому вона ворог, а мені приятель, — жартував Савченко, показуючи на філоксеру. — Якби не оце створіння, я далебі заснув би під кущем, так сьогодні парно якось у повітрі.

Тиховичеві не до жартів. Якесь роздратування обхоплює його, — його все гніває, все дратує: і той Савченко з вічними жартами, і та небажана філоксера, що приносить завжди з собою стільки прикростей, і Савченків робітник, якого Тихович так любить, а проте не може спокійно дивитися на його повольні рухи, з якими той заходжується біля дезинфекції, миє гасом лопату, обтрушує свою одіж. Щоб не зробити в роздратуванні прикрої уваги невинному робітникові, Тихович сквапно мачає підошви у гас, щоб податись далі, але в ту ж хвилину Рудик кричить з другого кінця виноградника:

— Сюди гас! Філоксера! ..

Тихович біжить туди, чіпляючись одежею за лозину та тички, що ще більше роздратовує його. Ось мотузочка від лупи зачепилась за тичку, прип'явши Тиховича до куща, а ось кущі сплелись стіною, не пускають його далі, наче благають не губити братів їх, повню;. ще життя й сили. Але Тихович нервовим рухом розриває лози і йде далі.

— Зараза ще молода, — показує йому Рудик рясний корінець, обліплений жовтими, як цитрина, бульбашками з дрібною, як мак, філоксерою.

Показується, що філоксера розкидана по цілому винограднику, а зараза хоч молода, та сильна.

— до кого належить цей виноградник? — гукає на свого цигана Тихович.

Циган бачить, що тут щось діється, але що — не розуміє. З витріщеними очима, наляканий, біжить він на Тиховичів голос.

— Хто хазяїн цього винограднika? — питає вдруге Тихович.

— Замфір Нерон.

Занотувавши назвище хазяїна, Тихович каже циганові копати абиякий кущ — і перша лопата землі оголяє жовті, покриті філоксерою корінці. В другому кущі — єсть, в третьому — єсть... Рудик гукає: "філоксера", Савченко жадає гасу.

Скрізь, на просторі сливе десятини, філоксера заклала свою колонію, почала тиху, повольну, але руйнуючу працю — і не відає, що над нею стоїть істота, котра сильною рукою відбере життя мільярдам ворогів винограду ... але докінчить заразом і їх руйнуючу місію, себто знищить і сам виноград.

Тихович стоїть посередині садка і оком досвідченого вояка озирає будуче бойовище. Він вже забув на свою втому, на душне повітря, що пашить жаром, на порожній шлунок, що допоминається своїх прав. Цікаво б дізнатися, чи велику простору захопила філоксера, але вже пізно, Еже на другу годину повернуло, а Савченко з Рудиком навіть задля такого незвичайного дня не мають хіті поступитися своїм апетитом. Роботу покинуто.

В холодку, під крислатими горіхами волоськими, полягали розвідачі поспіль із робітниками та серед веселої балачки снідають, чим хто має. Годинка сну осміхається трудягам. Треба користати зі спочинку, бо за годину-півтори знов праця, аж поки більш-менш не визначаться границі заражених виноградників.

На щастя, за виноградник Замфірів філоксера далеко не пішла. В сусідньому садку знайдено кілька кущів, а далі — поки що було добре.

Надвечір, закінчивши роботу, Тихович поспитав цигана, чи не найнявся б він вартувати вночі виноградник. Циган охоче згодився.

— Цей виноградник слабий. Ти повинен його вартувати і не пускати нікого, навіть рідного батька. Ні худоба, ні людина не повинні ходити по винограднику.

Штій? .

— Штів, домнуле ...

***

Замфір нічого не знав про своє лихо. Поклавши, як і решта молдуван, спокійно зачекати кілька день на результати робіт філоксерників, наляканий врешті запевненням писаря, що сам "імперат" прислав тих докторів, Замфір хоч-не-хоч мусив погодитися з фактом. Отож зрання поїхав він до млина з кукурудзою і пробув там цілий день. Повернувши ввечері додому, він тільки й дізнався від жінки та сусідів, що доктори ходили по виноградниках, обдивлялися корінці, але кущів не рубали. Заспокоївшись трохи тими звістка ми, Замфір по вечері повів коні на нічліг у свій виноградник, де поміж деревами росла густа трава. Ідучи берегом Пруту, Замфір пильно придивлявся до виноградників, що чорніли смерком попід горами.

"От і стоять, як і стояли, ніхто їх не рубає, він. — Та й хто б зважився збавляти хліб А кричали: "Рубатимуть! .. рубатимуть! .. " Ет, вигадки!

Чого ті люди не сплещуть часом ... Вже коли сам "імперат" прислав їх обдивлятися виноградники наші, то вже певне йому навіщось це потрібне ... Хай собі дивляться, то їх діло, аби людям не було шкоди ... "

Замфір навіть повеселішав від тих думок. Затягши безкінечну пісню, він навіть і не помітив, як доїхав до садка. Навиклі коні самі зупинились перед тином. Замфір скочив на землю і почав розв'язувати фіртку. У ту ж мить від тину відділилася чорна постать циганова і заступила йому дорогу.

— Не вільно! .. — сказав циган, кладучи руку на фіртку.

— Що таке? що ти кажеш? — не зрозумів його Замфір.

— Не вільно сюди, — обізвався вдруге вартовий, не беручи руки з фіртки.

Замфір засміявся.

— Ти хіба не пізнав мене? Це мій виноградник, сміявся він.

— Я знаю, що ваш ... Але він слабий — і доктор звелів нікого не пускати.

Замфірові потемніло в очах. Зразу він наче не розчовпав, про що річ, але за мить страшна думка блиснула йому в голові, а згасла злість спахнула з новою силою.

— Що? — скрикнув він, хапаючи цигана за барки. Мене не пускати на мій виноградник?!

Нещасний циган аж присів зі страху. Перехиливши з покорою набік голову та витріщивши на Замфіра перелякані, благаючі очі, він невиразно белькотав:

— То не я... Я нічого не винен ... доктор казав не пускати ... хоч би рідного батька, каже, не пускай ...

Але Замфір не слухав його: він тільки тіпав бідним циганом та кричав йому просто в обличчя:

— Мені не вільно на свій виноградник?

— Почекай же, — додав він трохи згодом, — я покажу тобі та твоїм докторам, як мати справу з Замфіром Нероном! .. — І з цими словами Замфір потяг цигана до річки.

Надаремне переляканий на смерть циган благав пустити його, пручався, кричав: Замфір волік його до річки. Вже на березі Замфір підняв цигана догори, аж той забовтав ногами в повітрі, струснув ним і кинув на дорогу. Бідний циган покотився по землі, але, почувши волю. вмить зірвався на рівні ноги і, обмацуючись та проклинаючи Замфіра, потрюхав до села.

Замфір стриножив коні, пустив їх у садок на пашу, а сам, все ще важко сопучи з гніву, подався між кущі. Повний місяць викотився з-за гори і обсипав сріблом виноградник. Замфір уважно придивлявся до кущів, намагаючись помітити що-небудь нове, але вони були такі свіжі, такі розкішні, як і перше ...

"Слабий, слабий виноград ... — пригадував собі Зам• фір циганові слова. — Чи вони подуріли, чи що, щоб в оцих здорових, родючих кущах добачати слабість?. Це якась нахаба, ніщо інше ... Але зі мною не жарти, я не дамся на поталу ... "

Замфір ходив по винограднику, нагинався, зазирав під кущі. "О! тут копали, — думав він, наглянувши свіжо розкопану землю. – І що вони там знайшли? .. " Замфір вклякнув під кущем. З цікавістю, що перемогла гнів навіть, він почав розгортати землю здоровим кривим ножем, що висів у нього за поясом, — і незабаром добув нідрізані корінці. Піднявши їх до місяця, Замфір уважно придивлявсь до корінців, але нічого не бачив. для більшої певності він навіть понюхав корінці, але вони мали

звичайний дух. Молдуван обурився. Як можна так кривдити людей! Вигадувати те, чого ніхто не бачив, чого нема на світі навіть, дурити не тільки простих молдуван, але й "імперата" самого! Правда, доктори — пани, а пани завжди живуть із мужиків, а дурні мужики завжди терплять панську кривду, як ті вівці, що їх стрижуть та ріжуть ... Але годі! Замфір не стерпить... Хай буде, що буде ... І Замфір почув новий приплив лютості, що душила йому груди, викликала жадобу помсти.

Місяць викочувався все вище і вище; осяяні дерева дивились на свої тіні, через Прут перекинувся срібний, як місяць, шлях У таємничі плавні, завиті сріблястим серпанком імли.

Замфір сидів у садку, затоплений в задумі, і не помічав ані холодного, вогкого подиху плавнів, ні форкання коней, що гризли оддалік траву, ні далекого, ледве чутного гомону засипаючого села.

Тим часом у Тиховичеву хату вскочив розхристаний циган. Тихович саме тоді оповіщав примаря про знайдену філоксеру. Побачивши непрохоловшого ще з переляку цигана, Тихович здивувався.

— Ти чого покинув виноградник? Що сталося?

— Мене ... мене хотів утопити той шибеник Замфір ...

Сорочку на мені подер ... Він приїхав кіньми, а я не пускаю на виноградник... Кажу: батька рідного не пущу ... А він ухопив мене за барки, побив мене, сорочку на мені подер ... О! гляньте, яке! О! .. — хлипав переляканий циган, висмикуючи свою брудну подерту сорочку, з-під якої визирали темні, як спи ж, волохаті груди.

Тихович зрозумів урешті, що сталося. По його наказу примар послав десятників вигнати коні з виноградника та заказати Замфірові вступати без дозволу на виноградник.

Коли десятники наблизились до Замфірового садка, він усе ще сидів, замислившись, під деревом.

— Замфіре! Замфіре! А йди сюди! — гукнули вони здалеку.

— А чого вам? _. наблизився до них Замфір.

— Тут не можна пасти коні ... Прим ар звелів, щоб .. ~

— А йдіть ви собі до лиха з вашим хабарником примарем та з докторами! .. — вибухнув Замфір. — Я тут хазяїн, а не примар...

— Та не кричи-бо, — гамували його десятники, криком нічого не вдієш, тільки клопоту придбаєш. Треба якимсь іншим способом запобігти лихові, спекатися докторів тих, що напосілись на наші виноградники ... Відколи світ світом, відколи молдуван молдуваном – ніхто не чув, щоб рубали виноград...

Замфір мовчав, насупившись.

— Добре, — сказав він перегодом, — я заберу з садка коні, але... — Замфір не доказав, а тільки потряс у повітрі кулаком.

Маріора поралась ще при світлі воскової свічечки біля мисника, а мош-Діма з непритомним усміхом проказував молитву, коли Замфір вступив у хату.

— Ти вже повернув? — здивувалась Маріора.

— Га! Повернув, бо доктори вигнали мене з виноградника. — І Замфір розповів жінці вечірні пригоди. — Що ж тепер буде? — заломила руки молодиця, збілівши на виду.

— Може, що й буде... — глухо відповів Замфір і із цими словами зняв із цвяха рушницю, дістав із скрині порох та шріт і почав уважно набивати її.

— Що ти задумав, нещасний? — налякалась Маріора.

— То вже моє діло...

— Покинь мені зараз... Ти хочеш нас посиротити?! .. — плакала молодиця.

Замфір мовчав.

— Покинь, кажу... — і Маріора схопила рушницю, намагаючись видерти її від чоловіка.

Замфір підняв руку, щоб відіпхнути Маріору, але, побачивши бліде, заплакане обличчя жінчине, жбурнув рушницею в куток і мовчки вийшов з хати, де довго ще голосила молодиця та непритомно осміхався божевільний мош-Діма ...

IV

Офіра

Минуло два тижні. Під той час приїздили в Лоєшти якісь пани, скликали людей на Замфірів виноградник. показували їм філоксеру. Показували і Замфірові, але він за кожним разом здвигав плечима та відвертав голову, додаючи, що такої дурниці, як та дрібненька тля, й показувати не варто. Пани запевняли його, що філоксера однаково за кілька літ знищила б йому виноградник, сусіди бідкались, що такий гарний сад має пропасти, але Замфір не вірив ні тим, ні другим. Він не вірив, щоб могла існувати на світі така жорстокість, така несправедливість, котра дала б спромогу відняти від бідного молдувана

останній шматок хліба. Інколи передчуття лиха стискало йому серце, і тоді щось шептало Замфірові, що або він, або вороги його не діждуть руїни його господарства.

А тим часом виноградник стояв. Дні минали за днями, а "доктори" все ще обдивлялися виноградники, не рушаючи Замфірового. Замфір бачив, як возили над Прут важкі залізні бочки. "Отрута, отрута", — шептали молдувани, значно заспокоєні тим, що більш не знаходять філоксери, а Замфір потішав себе, що, може, то не отрута, а так які ліки, або що. В серці бідного молдувана надія боролась із жадобою дикої помсти і часом переважало одно почуття, часом друге. А поки що – треба було чекати, щоб вияснилась справа з виноградниками.

Був чудовий липневий ранок. Замфір лагодив каруцу біля повітки, Маріора варила обідати в глиняній кабиці на подвір'ї. Божевільний мош-Діма своїм звичаєм годував качок та курей, а діти грались із собаками за хатою. Скрізь було тихо, спокійно.

Враз у двір вскочило два хлопці і, важко відсапуючи, закричали разом:

— Дядьку Замфіре, дядьку Замфіре! Ваш виноград рубають ... Біжіть мерщій, а то весь вирубають та спалять ...

Маріора як держала горщик у руках, так і впустила його додолу, почувши звістку. Сплеснувши руками. з несамовитим криком: "Валєв, валєв!" (Ой, ой) вона вискочила на вулицю перша. Замфірові в першу хвилину світ замакітрився, у другу — він біг уже з рушницею в руках на виноградник. Дітвора з голосним лементом покопотіла за батьком. Мош-Діма, немов зрозумівши родинне нещастя, зірвався й собі з призьби, але тремтячі ноги зігнулись, і він упав без сили на призьбу, розсипаючи налагоджену про запас мамалигу. Мутні сиві очі божевільного діда нестямно дивились у простору, усмішка застигла на виду, а Мош-Діма все сидів нерухомо, не помічаючи навіть, як птаство з галасом

накинулось на розсипану мамалигу, а пси заходились порядкувати у кабиці ...

Замфір біг за жінкою. Він нічого не чув, нічого не бачив. Не чув жінчиного голосіння, не бачив її кіс, що, висмикнувшись із-під хустки від прудкого бігу, гнались за нею, як здорові чорні гадюки. В його запамороченій голові роєм ворушились тисячі думок, серце калатало в грудях, а ця довга безконечна курна дорога, котру б він перескочив, якби зміг, одним скоком, дратувала його несказанно.

Аж ось з-за шпиля бухнув стовп густого диму, а Замфіром наче струснуло що. Він навіть зупинився на хвилинку, тільки на хвилинку. Скажена лютість ухопипа його за серце, і, стиснувши міцніше рушницю, він побіг далі. А чорний дим усе густішає, все росте ... От вже й виноградник видніється оддалік, а на йому метушаться люди, високо здіимаючи оберемки зрубаної лози.

— Застрелю, як собаку, — шепче Замфір зсинілими устами. — Га, кати! — лютує він і біжить далі.

От уже й виноградник за кілька ступенів. Замфф врешті зважується, піднімає рушницю, зводить курок і ... кидає її у рів, далеко від себе. В розпаленій голові молдувана мигнула блискавкою друга думка:

"Ні, не так ... благатиму краще ... вони люди, вони зглянуться на мою бідність, на діти дрібненькі... благати му краще... " Він уже на винограднику.

Бистрим оком обхопив Замфір страшну картину. На доброму шматкові виноградника, оголеному від зрубаних кущів, стирчали невисокі пні, порубані та поранені немилосердною сокирою. Одні робітники, страшніші для Замфіра від самих чортів з пекла, високо закидаючи сокири, рубали тремтячі від страху кущі, з тріскотнею вивертали недорубані гілляки, ламали тички, другі — носили

оберемками зрубані кущі, на котрих гойдались здорові, розкішні кетяги винограду, та скидали їх на купу, обхоплену чорним димом та полум'ям. кожен раз, коли сокира рубнула по виноградному корені або тріснула галузка, Замфір відчував біль у голові та серці, наче хто рубав йому мозок, краяв серце.

Обхопивши голову руками, Замфір тільки простогнав:

— О, домне, домне! (боже, боже!) Що ж я подію, нещасний? Що ж я подію?

Тихович блідий, вельми зрушений, підійшов до нього.

— Домнуле доктор! — з благанням у помутнілих очах звернувся до .нього Замфір. — Домнуле доктор! Не рубайте мені виноградника ... я бідний, в мене діти дрібненькі ... це ж хліб мій увесь.

А коли Тихович, бажаючи щось відповісти, на знак незгоди потряс головою, Замфір, мов п'яний, хитаючись на ходу, підбіг до куща, впав, як довгий, на землю і, поклавши голову на коріння, стогнав придушеним голосом:

— Голову мені рубайте, не виноград! .. голову! .. Робітники зупинились: їм стало жаль молдувана.

Господарське серце зрозуміло весь трагізм ситуації. Тихович не знав, що чинити. Він бігав від Замфіра до Маріори, вговорював їх, зацитькував, але ніщо не помагало: Замфір лежав під кущем ревно плакав, діти зняли страшенний лемент, а Маріора, вклякнувши, обіймала кущ, як дитину, та голосила, мов по мерцеві ... Рясні сльози стікали по її блідому виду, капали на листя, кетяги ...

— Чоловіче ... жінко ... що ви робите? схаменіться.;) я тут нічого не винен, це все від бога ... — мало не плакав Тихович. — Ваш виноградник

заражений, на корінцях зараза, вона може перейти на сусідні виноградники ... Я мушу вирубати ваш виноградник ...

Маріора скочила, як опечена.

— Зараза? — скрикнула вона. — На корінцях зараза? ... — І вмить, як дика кицька п-азурами, почала розграбувати пальцями землю під кущем. Докопавшись до корінців, вкритих філоксерою, вона рвала їх і їла з землею разом, примовляючи:

— Зараза, кажете? Хай же я перша вмру від тої зарази ... хай я не доживу до вечора ... Ох, коли б мені вмерти від тої зарази .. :

Очі її дико палали, бліде обличчя було скривлене від болю, білі зуби рвали вкриті філоксерою корінці, котрі Маріора несито ковтала, приказуючи в одно:

— Хай же я вмру від тої зарази ...

Вона була страшна у своїй дикій розпуці.

Тихович не знав, як перервати сцену, що ставала далі нестерпуче важкою для всіх. Ні розвага, ні просьба, ні грізьба — ніщо не помагало. Замфір усе ще лежав під кущем, Маріора їла філоксеру, діти плакали, аж заходилися. Налякані, зняті жалем робітники покидали роботу та стояли, мов зачаровані.

Надаремне Тихович запевняв Маріору, що філоксера не вадить людям, а тільки виноградові: молодиця не слухала.

— Гей! — скрикнув урешті Тихович: йому прийшJIа до голови спасенна думка. — Ця жінка їла отруту, їй може зашкодити це... Подайте сюди гас із коновкою, хай вона нап'ється гасу ...

Оден із робітників метнувся до коновки, а Маріора, спостерігши той рух, зірвалась на рівні ноги і блиснула на Тиховича повними гніву чорними очима.

— Бодай би ви крові власної напилися, людожери! — скрикнула і з тими словами вискочила з виноградника.

Тихович наблизився до Замфіра.

— Зведіть його обережно та виведіть звідсіль! — загадав він робітникам.

На превелике диво, Замфір не пручався. Він позволив звести себе і тільки благав в одно:

— Голову мені рубайте, не виноград... не відбирайте від мене хліба ... не сиротіть, бо загину ...

Робітники вивели Замфіра з виноградника і посадили під вербою на березі річки. Нещасний мовчки понурив голову.

А на винограднику знов закипіла робота. Сокири гупали в грубе коріння, аж листя тремтіло на гнучких лозах, здорові оберемки зрубаних кущів виростали в великі купи, а загаслий вогонь знов засичав, обхопивши зелену рослину.

Та що! Замфір не бачить уже загину свого виноградника. Помутнілими очима, що нагадують тепер батькові, дивиться він у простору, поза садок, кудись у гори, або поза гори. Страшне лихо придушило його: він не чує ані жалю в серці, ані гніву. Якась знемога, якесь безсилля опанувало його. Він почуває себе таким кволим, таким безпорадним, розбитим. Замфірові здається, що йому відтято руки й ноги та кинуто в якусь глибінь, на дно річки. Вода заливає йому очі, вуха, ніс, вливається всередину через горло, не дає крикнути, благати

помочі, а він спускається все глибше і глибше і не може рятуватись, бо не має ані рук, ані ніг ... Замфір спустився на дно, а там лежать вже без житті діти й жінка та мов чекають на нього. От і Замфір ліг нерухомо попліч з родиною своєю, серед могильної тиші, і так байдуже йому до всього, що колись, за життя, було милим, дорогим, для чого він тратив сили, боровся, сподівався, жив ... Тепер від світа цілого відділяє його оця в кільканадцять сажнів заввишки верства текучої жовтої води, крізь котру байдужно дивиться на Замфіра завжди глухе на людські благання, вічно спокійне небо ...

Тихович теж погано почувається. йому не то соромно, не то жалко. Він дуже добре знає, що в лихові, яке скоїлось для Замфірової родини, немає його, Тиховачевої, вини, а проте йому докучає таке почуття, як би :він от ... скривдив кого або що вкрав... Безустанне Маріорине скигління дратує його несказанно, а на бідного, мовчазного в розпуці Замфіра він не може й очей звести. Робітники працюють поволі, мляво, але Тихович не зважується обізватися до них, бо боїться почути власний голос. Він шукає, на чім би зупинитись, що б могло поновити зламану пригодами душевну рівновагу. Блукаючий погляд Тиховичів зупиняється врешті на вогнищі.

Там, з-під здоровенної купи виноградної лози, перемішаної з очеретяними тичками, виривається наверх густий зелений дим. Потужний вогонь працює під сподом, завзято бореться з вагою, що налягла йому на груди, намагається пожерти її. Жива ще рослина шипить на вогні з болю, тремтить делікатним листям, скручує тоненькі вусики .. От вихопилась врешті з-під купи вогняна рука, струснула лозиною... і попадало додолу покручене, зчорніле листя. Ось витяглася друга рука, третя... десятки вогняних рук обхопили зі всіх боків зелену купу, скрутили її, а далі зіллялись в одно здорове полум'я, котре з страшним гуготінням, як дикий звір, накинулось на виноград, жерла ягоди, листя, тички, лози ... Вогонь шаленів, скакав, перевертався, танцював серед диму, п'явся догори і, відриваючись там зубчастими клаптями, летів до неба, гинучи по дорозі в прозораму повітрі... Легенький попілець, підхоплений силою вогню, злітав догори та

розходився навколо. Відблиски світла тремтіли на землі круг вогнища, як сріблясta сітка, а легенькі тіні від диму швидко пересувалися по землі, безперестанку змінюючи фантастичні форми…

Тихович неспроможен був відвести очей від того видовища. В шипінні сирової лозини вчувалась йому скарга хазяїв, що тратили в вогні не тільки хліб щоденний, а щось більше, чого не можна ані зміряти, ані купити за гроші. В чорному димі, що здіймався до неба, як дим офіри, ввижались йому довголітня, тепер змарнована праця, ряд важких голодних днів в будучині, безсонні ночі, втрачені надії. Тиховичеві було сумно. Коли б хоч певність, що така офіра потрібна для загального добра, що робиш справді пожиточне діло, а не зайву жорстокість. Ба, коли б певність! ..

Робота посувалась. Останні кущі лягли під сокирою, вогонь нищив вже рештку. Тихович мусив доглядати, як засипали землею пеньки та трамбували землю, прилагоджуючи її до труїння. Незабаром частина виноградника виглядала як кладовище, вкрите могилками, що робило дуже прикре враження.

Тихович вештався поміж пеньками, обмірковуючи план труїння, коли здалеку, аж з крайніх виноградників, долетів до його вуха стріл.

"То, мабуть, Рудик не витримав, — подумав Тихович, — коли б ще лиха собі не напитав, бо на кордоні не вільно стріляти".

За півгодини надійшли Рудик із Савченком, які 06дивлялися крайні садки.

— Пора обідати! — гукав здалеку Савченко.

Побачивши зрубаний виноградник, обидва колеги зупинились, здивовані.

— Чисто! — розвів руками Савченко. — Як бритвою зголив ... О! і вогні горять, як на Купала...

І, весело підстрибуючи, він підбіг до вогнища та згорнув ногою на вогонь розкидані гіллячки.

Рудик підскочив до Тиховича. Обличчя його сяло. — Подивіться, — гукав він, показуючи Тиховичеві закривавленого довгоносого вівчарика. — Я не витримав, але ж і вдалося мені ...Ось гляньте, який гладкий! — І Рудик дмухав вівчарикові між пір'ячко, щоб показати, який він гладкий, та підсовував Тиховичеві під ніс руку, по котрій стікала свіжа вівчарикова кров.

Тихович, який ніколи не стріляв і не любив крові відвернувся від закривавленої дичини, чим образив трохи свого колегу-мисливця.

Коли Тихович, йдучи на обід, обернувся назад, на нього глянула з-поміж виноградників якась порожнява, якась щерба, що робила враження вибитого зуба.

Серед спустошеного виноградника стояв робітник, байдужно перегортаючи ломакою попеліючий жар.

А Замфір все ще сидів марою під вербами побіч Маріори, втупивши посоловілі очі в простору ...

Неспокійно спалося Тиховичеві тої ночі. Уві сні верзлася йому всячина. То здавалось йому, що він сам рубає величезною сокирою по три кущі зараз, то — що робітники, замість лози, покидали на вогонь Замфірових дітей. А то знов бачить він, як у сильному вогні горить цілий виноградник, як від нього займається навіть земля, горять кущі, палає повітря, от-от небо спалахне від страшенного жару. А з тої бурі полум'я, над яким кружляє, каркаючи, ворон ("І як він собі крил не обсмалить?" — думає Тихович) . З того пекла вогняного виразно долітає до його вуха

Маріорин лемент: "Ох, коли б мені вмерти від тої зарази ... " А ворон спускається все нижче та нижче. З кожним махом крил він росте, більшає, пташина голова заміняється в людську, здорові крила безвладно звисають, і чорний птах падає під кущ, промовляючи Замфіровим голосом: "Голову мені рубайте, не кущ!.. голову!.. " Тихович прокинувся, зрошений холодним потом. Була ще ніч. В хаті було душно, і Тихович не міг вже заснути. Він одягся і вийшов на двір. Місяць вже зайшов. В повитій темрявою далині ледве мрів Прут; електричне світло в Галаці рівно горіло вдалині, як низка чудових перлів. Тихович провештався по селу до рання.

На роботі ніхто вже не заважав йому. Ні одна душа не з'явилась з села, наче ніхто не цікавився, як, замість кущів, виростали по садках могилки.

По обіді Тихович думав спочити, коли, зиркнувши ненароком у вікно, побачив Замфіра, що йшов через подвір'я, ведучи з собою якогось діда. Тиховичеві чогось голосніше закалатало в грудях серце. Він вийшов надвір. Замфір навіть не привітався до нього.

— Домнуле доктор, — почав він, дивлячись на Тиховича згаслими очима, — ви вирубали мій виноградник, відібрали в мене останній шматок хліба... Я не маю чим годувати свого батька і тому привів його до вас... Годуйте тепер його самі, коли позбавили мене хліба ...

Мош-Діма втупив сиві мутні очі в Тиховича божевільно осміхнувся.

Тихович здригнувся від того погляду.

— Хіба ж я винен у вашому лихові?. — почав він, але Замфір не дав йому скінчити, махнув рукою, обернувся і вийшов з обійстя.

Мош-Діма постояв трохи, а далі сів на призьбу, не спускаючи з Тиховича мутних очей з виразом німого докору.

Тихович вскочив у хату.

"За віщо, за віщо я мушу терпіти стільки прикростей? — думав він, бігаючи по хаті. — Чи ж я хотів відібрати від них хліб, чи ж я не рятую, врешті, своєю працею більшості від такої недолі, яка стріла оцього божевільного діда? Чи ж я не віддаю сили своєї для добра отих молдуван, які платять мені за це ненавистю! .. Боже, за що ж я мушу таке терпіти! ..

Тихович бігає по хаті в нервовому роздратуванні.

Несправедливість, офірою якої він почувається, болісно ятрить йому серце, труїть життя. Але помалу-малу думки його приймають інший напрям.

"1 лікар, — думає він, — рятуючи життя, мусить часом відтяти ноги пацієнтові, зробити його навіки калікою. А він це робить, бо мусить робити, бо вчинком своїм рятує життя людині ... Не місце на сентиментальні розміркування там, де треба рятунку ... Ні, не те, не те ... — працює далі думка. — На лікаря за рятунок ніхто не ремствуватиме, ніхто каменем не кине, а тут!.. "

Тихович бігає по хаті і не може заспокоїтись. його тягне звідсіль геть, на простір, дальше від тої душної хати, що була свідком його думок гірких, його болів сердечних. Але він не зважується переступити поріг, бо знає, що там стріне його непритомний погляд мутних очей божевільного з виразом тихої скарги і вразить його боляче у саме серце.

А вийшовши, не зважиться повернути у хату, щоб знов не почути на собі докірливого погляду, не побачити нещасного діда, прикинутого йому, як винуватцеві недолі цілої родини ...

Тихович не вечеряв. Цілу свою вечерю віддав він мош-Дімі. Але мош-Діма потримав ЇЇ, потримав — та й викинув собакам, наче гордуючи хлібом від ворога.

Настала ніч. Тихович бачив, як старий простягся на призьбі під вікном і заснув, підклавши під голову кулак. Тихович хотів винести йому свою подушку, та боявся, що мош-Діма не прийме її від нього, як не прийняв вечері.

1 знов для Тиховича неспокійна, тяжка ніч, і знов нічниці мордують його. Серед тихої, беззгучної ночі встають перед нього давні спогади, пригадується життя ціле. Ще з того часу, як він почав ясніше формулювати свої думки, свої бажання, потреба розумної, живої, корисної праці сталася для нього безпремінною умовою життя. Як гарно марилось на шкільній лаві, скільки робилося сміливих, але часом й недосяжних проектів! А проте, пильно вчилося, не вважаючи на боротьбу з важкими умовами життя, на убожество, бо була гарна мета, були надії ... Проминули гімназіальні літа, збігли непомітно й університетські — прийшла пора здійснити мрії, знайти ту живу, розумну працю. Та ба! Не завжди так складається, як сподівається. Замість живого, корисного діла глузлива доля підсунула переписування в канцелярії якихсь сухих, нікому не потрібних паперів — і то лиш за злиденний шматок хліба. Замість живого діла — канцелярщина! Чи варто було стільки вчитися, стільки працювати, щоб змарнувати все у чотирьох стінах, утопити свою здатність у казеннім чорнилі, запорошити живу душу пилом відвічних шпаргалів?

Треба було покинути думку про якесь справжнє діло серед свого люду, у рідній країні. Принаймні на якийсь час покинути.

От тоді саме несподівано трапилась посада в філоксерній комісії. Тиховичеві осміхнулась перспектива живої діяльності хоч би у чужому краї, на користь чужому людові. З великим запалом узявся він до праці; усі труднації, всі перешкоди тільки заохочували його, підбадьорювали, як острога доброго коня. Перед ним було величне діло обрятування

бесса рабських виноградників від філоксери, і до того величного діла він міг причинитися своїми силами. Тихович вірив у можливість боротьби з ворогом винограду, а ця віра додавала йому ще більших сил. Але час минав, роки йшли і кожний рік щось общипував з тої віри, з того запалу. філоксера, не вважаючи на боротьбу з нею, з кожним роком займала все більшу і більшу простору. Підсумовуючи результати діяльності комісії за кілька літ, Тихович побачив, що комісія не змогла злокалізувати філоксеру, не пустити її за межу звісних вже комісії філоксерних огнищ. Мало на тому: комісії не вдалося навіть викоренити цілком філоксеру на тих огнищах. Правда, не легка то боротьба, особливо при ворогуванні та темноті людності, при недостачі грошви. Обдивившись, наприклад, виноградники у якомусь селі, де не знайдено філоксери, Тихович часом не радів, а опускав в несилі руки, бо не був певним, що виноградники, які лежать від нього на десять верстов на північ, південь, схід або захід, вільні від філоксери. А дізнатися про це не було змоги. Уряд шкодував гроші на боротьбу, їх ледве ставало на роботи по вогнищах та на розвідування садків у деяких селах. Ходилося, значить, як у темній хаті, напомацки. В одному місці на боротьбу видавались усі гроші, в другому — філоксера спокійно жерла виноградники. Одною рукою здержувано її в межах, другою — пускано на всі чотири сторони. Зрозуміло, що такий стан речей не міг не похитнути Тиховичевої віри в корисність такої боротьби. Однак Тихович гнав від себе зневір'я. Він потішався надією, що так не може довго тягтися, що уряд зрозуміє врешті сам некорисність Такої боротьби та дасть змогу обдивитися всі виноградники в Бессарабії, дізнатись, принаймні, яку силу забрав ворог, і тоді вже обміркувати план кампанії проти нього чи шукати другого способу рятунку.

А поки що кожний зрубаний Тиховичем виноградник накладав вагу на його сумління. Нестало певності в корисності діла, грунт почав хитатися під ногами в Тиховича.

От і тепер для того проблематичного загального добра він силоміць попередив неминуче, правда, для Замфіра лихо, скривдив цілу родину, стався для неї ворогом. Що ж потішить його тепер, що стане нагородою

за пережиті прикрості, коли сила фактів невблаганно нищить віру в корисність праці, в конечність офір?

Чого ж він мусить покутувати за чужі гріхи?

"Що робити з дідом? — турбується Тихович, бігаючи по хаті. — його мутні, непритомні очі, раз у раз звернені на мене, відбирають мені спокій, сон. Це зайва крапля отрути у моє й так несолодке життя... Чи не вдати б ся мені до примаря, може б він зробив що з дідом?. Ні, от як буде краще: піду до попа, він повинен би залагодити цю справу ... "

Вранці Тихович подався до попа. Жовтий, небілений дім нічим не відрізнявся від інших молдуванських хат. Тільки що Тихович наважився увійти в двір, як йому запинила дорогу гусяча череда, що саме висипала, гегаючи, з брами на вулицю. За гусями вийшов З хворостиною В руках пастух, високий, дзюбатий та бородатий, одягнений в молдуванський короткий "зібун"І та чорний повстяний бриль.

— Чи вдома панотець?

~ А нащо він вам? — поспитав пастух не дуже ласкаво.

Маю діло до нього.

— Це я сам! — відповів пастух, здіймаючи бриля, з-під котрого впало йому на плечі буйне довге волосся.

Тихович здивувався несподіваній метаморфозі: таких попів він не бачив на Вкраїні.

— Катінка, — гукнув піп басом. — Вижени гуси на пашу!

З повітки вибігла молодиця. Панотець передав їй тичку і повів гостя У хату.

Коли піп з гостем посідали на лавках у хаті, уряджений. як і селянські, Тихович оповів свою пригоду та прохав ради. Панотець уважно вислухав його.

— Добре я залагоджу справу, будьте спокійні. тільки ...

Він урвав, немов боячись висловити якусь потайну думку.

— Тільки що? — підхопив Тихович.

— Тільки... не знаходьте більш філоксери на наших садках. У нас чимало таких хазяїв, що тільки й живуть, з виноградників, — додав він, суворо дивлячись на Тиховича.

Тихович почав виясняти йому справу. Але з того, як панотець на ті пояснення цідив крізь зуби: "так ... так ... божа воля", — Тихович зрозумів, що піп має однакові з селянами погляди на філоксерну справу і, не скінчивши, попрощався з хазяїном.

Коли того ж таки дня Тихович повернув з роботи, мош-Діми вже не було. Замфір забрав його до себе.

V

Кінець чи початок?

Одного ранку молдувани були свідками цікавого походу. Серед вулиці коти вся віз, наладнований всячиною. Головне місце на возі займала залізна бочка, до якої з одного боку притулилась скриня з дрібним струментом, а з другого — дірявий мішок, так напханий

дерев'яними загостреними кілочками, що вони аж вилізали крізь дірки. Все це було обкладено лопатками, відрами, бляшанками, залізними ланцюгами і другим дріб'язком. Круг воза йшли робітники, хто з довгим окованим дрючком на плечах, хто з бляшанкою, а хто з блискучою довгою машинкою — "інжектором", котру можна б було сміливо вважати за меч з часів крижацьких походів, якби не циліндровий бляшаний резервуар біля ручки. Попереду тої процесії йшов Тихович з високою, вузькою склянкою у руках.

Процесія тихо посувалася серед різнородних згуків.

Колеса торохтіли по битій дорозі, струменти в скрині немилосердно тарабанили, ланцюги бряжчали, як кайдани, бляшанки, підплигуючи на возі, дзвеніли, оковані залізом дрючки, черкаючись один об другий, стукали, а над усім цим пролітав часом чистий металевий дзвін зачепленого резервуар а машинки.

МолдуванI, роззявивши роти, дивувались на ту чудну процесію, не спускали її з ока, аж поки вона не сховалась за горою. Цікавіші подались навіть горою над Прут, звідки можна було бачити все, що діється на припрутських виноградниках. Звідтіль, з вершечків гір, присівши карячки, можна бачити зелену бинду виноградників, розірвану в тому місці, де був Замфірів садок, можна дивитись на труїння філоксери.

А варто подивитися, бо то картина оригінальна, гідна пензля першорядного баталіста. Он під вербами, край виноградника, лежать рядком залізні бочки з сірчаним вуглецем: то засоби боротьби, порох, сказати б, філоксерний... З одної бочки точать вже вуглець у мідяні "бідони": звідти він піде в резервуари інжекторів. Ось на узбіччю, оперезавшись білим фартухом, розташовується оператор з своїми струментами, розкладає їх на рядні, посланому на землі. Він має рятувати поранені ... інжектори. Тихович, мов полковник той, визначає місце бойовища, відмірюючи ланцюгом стосажневий квадрат. Скаче ланцюг по землі, бряжчить, витягається — і вмить по всій довжині його стирчать недалеко один від другого встромлені в землю дерев'яні

кілочки. І знов скаче ланцюг, знов витягається, і знов на його місці стають рядком кілочки. Земля починає їжитись кілками, як їжак щетиною. "Готово! до бою!" — кричить Тихович, і от наближаються батави війська. усе по парі. по парі ... оден з інжектором, другий з дрюч

ком і займають постать по рядках кілочків. "Починати!" — командує Тихович. Полетіли кілочки, збиті ногами, а на місці їх загрузли в землю гострі палі інжекторів, покнули головки — і почалась пальба. Разно наступають інжектори, поблискуючи резервуарами, цокаючи головка ми, а за ними дрючки, оковані в залізо, пильно забивають дірки, зроблені палями в землі, не дають вуглецеві втекти у повітря. Разно посувається вперед військо, лишаючи за собою голу зграсовану землю. Тільки й чути серед тиші: "цок! цок!.. цок! цок!.. "

Від залізних бочок, з котрих цівкою ллється паруюча рідина, раз у раз бігають з повними бідона ми носії, постачають інжекторам набої. Важкий дух вуглецю розходиться в повітрі, здіймається вгору. Незвиклі молдувани, що сидять по горах, придивляючись до труїння, крутять носами та спльовують.

А Тиховичеві байдуже. Він прислухається до музики інжекторів, ловить вухом фальшиві тони.

— Гей! Дзвонить інжектор: порожній, мабуть гукає він в оден бік.

— До краю добивати, до краю! — звертається у другий бік.

Врешті, все добре. "Цок! цок!.. цок! цок!.. "

Падають під ногами кілочки, шиють землю інжектори, гупають дрючки, скаче ланцюг — і знов виростають лінії кілків, знов земля наїжується ми, як їжак щетиною.

Здається, що ті робітники з інжекторами, з дрючками самі замінились у часті якоїсь здоровезної машини, що, добре пущена, рівно, невпинно та невблаганно посувається вперед, робить визначене діло. Війна йде навсправжки, хоч ворогів не видко. Вони гинуть непомітно для людського ока глибоко під землею, у темряві, гинуть разом з корінням, яке годувало їх своїм соком.

Поляжуть й невинні у тій війні. Поляжуть столітні крислаті горіхи, делікатні жерделі, сіролисті айви: вуглець заб'є Їх їдким духом. Там, де недавно ще пишалась на сонці буйна рослинність, де кипіло життя та радість, там буде гола, дика пустеля без тіні, без билинки ...

Чи не такий слід лишав за собою Аттіла?

Коли роботи скінчились, Замфір міг бути певним, що на його винограднику нема більш філоксери. Не стало теж й розкішних кущів, з якими зв'язано стільки спогадів, які годували його життя ціле. Не стало тих бочок вина, про які він марив, не стало шматка хліба ... Багато дечого не стало. Пропали й дерева, посаджені дідом, прадідом, може ... Лишились тільки дрібні діти, божевільний батько та хвора, безсила від перевтоми жігка. Лишився біль у серці та безталання — і більш нічого ... Ах, правда: лишилась ще глуха ненависть до всього, що зветься паном, що має спільність з школою, наукою, з законом ...

Бідний Замфір!

Давня приказка каже, що лихо не ходить поодинці, а в парі. Отож те лихо, що відібрала Замфірові хліб, привело з собою й слабість.

Невже той приведений товариш прийшов по жінку? Того ж таки дня, як зрубали їх виноградник, Маріора заслабла.

Для виснаженого важкою працею організму небагато бракувало до занепаду. Повернувши надвечір з виноградника, Маріора почула, що її

тіпає пропасниця. Загорнувшись кожушанкою, вона лягла на лаві. Голова в неї палала, так що якийсь час їй навіть здавалось, що в неї не голова на в'язах, а палаюча купа зрубаного винограду. Червоні від сліз чи гарячки очі мимохіть заплющились, а на чорному тлі темряви блимали перед Маріорою якісь вогні, мигтіли сокири, такі гострі, блискучі, гойдались на стятих лозах зелені рясні кетяги винограду... Якісь люди метушаться перед очима, кубляться, плигають, з осмалених, чорних стають червоними, як жар ... Маріора чує власний голос: "Ох, коли б мені вмерти від тої зарази! .. " Вона їсть корінці, а корінці ростуть у роті, розпихають його, приростають до язика — і язик стає здоровим, як гора, важким, як камінь... Сокири, що мигтіли перед очима, з прудкістю блискавки починають крутитися над її головою, а врешті спадають на голову раз, другий... Ах, як боляче! ..

Почалась гарячка.

На другий день не полегшало. Гарячка жерла молодицю. Маріора раз у раз зривалась з постелі, щоб бігти на виноградник — рятувати кущі, і багато треба було сили, щоб покласти її назад на ліжко та втихомирити ...

Замфір спантеличився. Він дозволяв ворожкам робити з жінкою, що їм забагнеться, аби звести її на ноги. Ворожки шептали над Маріорою, підкурювали її, поїли зіллям — нічого не помагалось. Та ж сама гарячка, та ж маячня, той же неспокій ...

В просторій молдуванській хаті, вистеленій різнобарвними килимами, обвішаній чудово тканими рушниками, блимає перед образом лампадка. Нерівне червоне світло від неї якось чудно зливається з денним світлом, що тоненькими смужками протискається крізь шпари в причинених віконницях. Зразу, з світу, нічого не можна розібрати в хаті. Чутно тільки стогін слабої, чиїсь тихі хлипання та шепотання. Дедалі з присмерку вирізняються сумна Замфірова постать, гурток жінок біля постелі слабої та скулені, заплакані діти по кутках. Замфір сидить за столом, підперши голову рукою, і дивиться кудись у простору. Трудно

пізнати в нім того повного енергії, сили та життя Замфіра, яким він був ще недавно, перед місяцем. Він тепер осунувся, його горда, міцна постать наче зігнулася, зламалась, очі згасли, на виду осів новий вираз — вираз болю й затятості. Замфір сидів і думав. Про що він думав? Чи про свою кривду, про жінку слабу, а чи про діток дрібних, що, крий боже, посиротіють ще ... Хто його зна, про що він думав, сидячи отак, підпершись ...

А там, за грубкою, під причілковою стіною, мучилась на постелі Маріора. Жовті, запалі лиця ледве заховали давні риси. Крізь спечені гарячкою уста інколи добувався тихий стогін; здорові чорні очі були заплющені, а коли розплющувались, жінка, здавалось, нікого не пізнавала.

Сусідки-молодиці, скупчившись над хорою, про щось з жвавістю сперечалися, показували на порозвішувану по стінах одіж, на Замфіра, на дітей. Інколи поїли хору водою З глечика.

Дітвора хлипала по кутках.

В хаті стояла задуха, пахло сухими васильками, якісь тіні ходили по стінах у присмерку.

Чекали на попа.

Врешті хтось звістив, що піп йде, а за хвилину у двері всунулась пелехата голова з дзюбатим обличчям, а за нею і довга фігура панотцева.

Скінчивши своє діло, піп звернувся до Замфіра:

— Що ж ви, нічого не робите слабій?

Замфір махнув рукою.

— Де там нічого ... Ворожок та шептух була повна хата ...

— А ви б доктора закликали! — пораяв панотець. Замфір нервово кинувся.

— Доктора? — скрикнув він, а згаслі очі його блиснули лиховісним вогнем. — Ніколи в світі! .. О, я вже доволі маю тих докторів, доволі! ..

— Може вмерти вам молодиця отак без порятунку, — вмовляв панотець.

— Божа воля ... Божа воля ... а доктора? Навіщо?

Щоб отруїв мені жінку, як ті — виноград?. Ніколи! ..

І в очах Замфірових блиснула така завзятість, що панотець не зважився довше намовляти його.

— Як собі знаєте, — озвався він, виходячи.

Чужі порозходились. В хаті лишився тільки Замфір з дітьми ..

Діти повилазили з кутків, прилипли до материної постелі. Замфір теж наблизився до хорої, пригорнув до себе дітей і, схиливши на груди голову, довго так стояв, мовчазний та замислений, як жива статуя безмірного смутку.

***

Роботи на лоєштських виноградниках скінчились.

Савченко з Рудиком та робітниками обдивились усі виноградники — і не знайшли більш філоксери. Тихович закінчив труїння — значить,

можна було вирушати з Лоєшт у друге село, знов на таку ж роботу, а може, й на такі ж прикрості. А проте Тихович поспішавсь якомога швидше покинути село, де зазнав стільки сумних пригод, де стільки витерпів, переболів душею.

От уже й речі спаковано, вже й підводи заїхали.

Готово! Можна рушати.

Згорбившись, осунувшись, Тихович смутними очима поглядав на хати й оселі, що лишав за собою... Коли 6 уже нові враження, нові місця! Враз його погляд зупинився на жалібній корогві, застромленій у тин. Корогов було зроблено з двох почеплених на тичці хусток білої и чорної. То був знак, що у хаті Є мрець.

— Чіне омуріт? — машинально поспитав Тихович візника.

— Фємєя а луй Замфір Нерон, — відповів той суворо.

Тихович здригнувся, глянув на двір і стрівся очима з божевільним мош-Дімою. Тихий, лагідний, як дитина, дідок на цей раз не осміхався. Втопивши в Тиховича повні дикого гніву та ненависті очі, мош-Діма підняв догори кулак і потряс Їм наздогін Тиховичеві ...

Але коні шарпнули, і мош-Діма разом з жалібною корогвою щезли, закриті хмарою куряви ...

Лютий 1895, Вінниця.